

Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 3 (2020)

**Thyateira/Hastane Höyüğü'nde Bulunan Anadolu Parsı Heykel
Parçası Üzerine Düşünceler**

*Thoughts about the Anatolian Leopard Statue Piece from
Thyateira/Hastane Mound*

Aydın ERÖN

ORCID: 0000-0003-1611-2296

Geliş Tarihi: 18.03.2020 | Kabul Tarihi: 06.04.2020 | Online Yayın Tarihi: 13.04.2020

Makale Künyesi: A. Erön, "Thyateira/Hastane Höyüğü'nde Bulunan Anadolu Parsı Heykel Parçası Üzerine Düşünceler", *Arkhaia Anatolika* 3 (2020), 82-97. DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.16

Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Erişimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Arkhaia Anatolika

ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 3 (2020) 82-97
DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.16

Thyateira/Hastane Höyüğü'nde Bulunan Anadolu Parsı Heykel Parçası Üzerine Düşünceler

Thoughts about the Anatolian Leopard Statue Piece from Thyateira/Hastane Mound

Aydın ERÖN*

Öz

Antik Dönem'in önemli yerleşimleri arasında yer alan Thyateira antik kenti Manisa ili, Akhisar ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Thyateira antik kentindeki sistemli kazı çalışmaları son yıllarda Hastane Höyüğü alanında yoğunlaşmış durumdadır. Hastane Höyüğü'nü, Thyateira antik kentinin "erken dönem yerleşimi" olarak tanımlamamız yanlış olmayacaktır. Çalışma içerisinde incelenen Anadolu parsı heykel parçası da Hastane Höyüğü kazı çalışmaları sırasında bulunmuştur. Eser volkanik tüf taşından yapılmıştır. Volkanik tüf taşının özellikle MÖ 7.-6. yüzyıl arasında tercih edilen bir malzeme çeşidi olduğu bilinmektedir. Anadolu parsı bölgeye özgü türlerden bir tanesidir. Neolitik Çağ'dan başlayarak MÖ 6. yüzyıl sonuna kadar Anadolu parsına yani pantere ayrı bir saygı gösterildiği buluntulardan net olarak anlaşılmaktadır. Özellikle MÖ 7.-6. yüzyıl arasında buluntu sayısındaki artış çekicidir. Mimari parçalar, heykel buluntuları, seramikler, fildişi eserler ve sikkeler üzerinde Anadolu parsı betimlemeleri karşımıza çıkmaktadır. Hastane Höyüğü buluntusu eser bir tabaka buluntusu değildir. Geç Hellenistik Dönem tapınağının üzerindeki tahribat tabakası içerisinde ortaya çıkarılmıştır. Anadolu parsı heykel parçası benzer örnekler yardımıyla MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir. Hastane Höyük alanının MÖ 7.-6. yüzyıllar arasında iskan gördüğü buluntu ve kalıntılar yardımıyla kanıtlanmıştır. 2015 yılı kazı çalışmaları sırasında İ-36/d plankaresinde Lydia kültürü ile bağlantılı duvar kalıntıları ile seramik buluntuları ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu eserler Lydia kültürünün Hastane Höyüğü alanında varlığını kanıtlanması açısından oldukça önemlidir. Anadolu parsı heykel parçasının genel özellikleri dikkate alındığında Lydia tabakası ile aynı seviye içerisinde değerlendirilmesi mantıklı olacaktır. Bu durumda akla Anadolu parsı heykel parçasının hangi yapıya ait olduğu sorusu gelmektedir. Anadolu parsı örnekleri genel olarak değerlendirildiğinde eserlerin önemli bir bölümü tapınımına bağlantılı alanlarda bulunmuştur. Hastane Höyüğü buluntusunun da bir tapınak yapısı ile bağlantılı olma ihtimali oldukça yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Thyateira, Hastane Höyüğü, Anadolu Parsı, Tapınak, MÖ 6. Yüzyıl

Abstract

Ancient city of Thyateira, which is among the significant settlements of ancient period, is located inside the province borders of Akhisar; Manisa city. Systematic excavations of ancient city of Thyateria are centered on Hastane Mound in recent years. It wouldn't be wrong to define Hastane Mound as "the early period settlement" of Thyateria. The statue piece of the Anatolian leopard, which is studied in this work, is also found during Hastane Mound excavations. The piece is made of volcanic tuff. It is known that volcanic tuff stone is a preferred material type especially between 7th and 6th centuries BC. The Anatolian leopard is one of the endemic species of the region. That can be clearly deduced from the finds that the Anatolian leopard that is panther, is extra respected starting from the Neolithic period until the end of the 6th century BC. Especially the increase in the number of the finds between the 7th and the 6th centuries BC is remarkable. Imageries of the Anatolian leopard appear on architectural pieces, statue finds, potteries, ivory works and coins. The statue piece of Hastane Mound is not a layer find. It has been discovered in the layer of destruction that is on top of the late Hellenistic period

* Dr. Öğretim Üyesi Aydın Erön, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın/TÜRKİYE.

e-mail: aeron@adu.edu.tr / Orcid No: 0000-0003-1611-2296.

temple. In the light of the similar samples, the statue piece of the Anatolian leopard is dated in the first half of the 6th century BC. By the help of the finds and the ruins, it has been proven that there had been settlements on Hastane Mound between the 7th and the 6th centuries BC. During 2015 excavations, wall ruins and pottery finds related to Lydian culture had been discovered on I-36/d plan square. The works just mentioned are quite significant in terms of showing the existence of Lydian culture in the area of Hastane Mound. When the general features of the Anatolian leopard statue piece are taken into account, it will be reasonable to consider it at the same level with Lydian layer. In this case, the question; to which building does the Anatolian leopard statue piece belong, comes to mind. When the samples of the Anatolian leopard are considered in general, a significant number of these works is discovered on the areas related to worship. Therefore, it is highly probable that Hastane Mound find is also connected to a temple structure.

Keywords: Thyateria, Hastane Mound, The Anatolian Leopard, Temple, 6th Century BC

Giriş

Antik Dönem'in önemli yerleşimleri arasında yer alan Thyateira antik kenti Manisa ili, Akhisar ilçe sınırları içerisinde (fig. 1). Günümüzde Ege Bölgesi'nde yer alan yerleşimin geçmişte hangi bölge sınırları içerisinde kaldığı konusu ise tartışmalıdır. Strabon Thyateira için "... Mysia'luların en uzaktaki kenti..." ifadesini kullanmıştır (Strab. XIII, 4, 4). Fakat Stephanos Byzantios'a göre kent, bir Lydia yerleşimidir¹.

Thyateira antik kentindeki ilk kazı çalışması Y. Boysal başkanlığındaki bir ekip tarafından 1962 yılında gerçekleştirilmiştir. Y. Boysal, yöre halkı tarafından "Tepe Mezarlığı" olarak adlandırılan alanda çalışmıştır. Söz konusu ilk çalışmaların, Thyateira antik kentinin dinsel yanı sıra dikkate alınarak başlamış olması muhtemeldir. İncil'de adı geçen ilk yedi kiliseden bir tanesinin Thyateira'da olması, erken dönemlerden itibaren araştırmacıların ilgisini çekmiş olmalıdır. Antik kentte ikinci kazı çalışması R. Duyuran başkanlığındaki bir ekip tarafından 1968-1971 yılları arasında yine aynı alanda gerçekleştirilmiştir². Thyateira antik kentindeki sistemli kazı çalışmaları 2011 yılından itibaren E. Akdeniz başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülmektedir³.

E. Akdeniz başkanlığında gerçekleştirilen kazı çalışmaları Tepe Mezarlığı ve Hastane Höyüğü alanlarında devam etmektedir. Son yıllarda araştırmalar Hastane Höyüğü alanında yoğunlaşmış durumdadır (fig. 2-3). Hastane Höyüğü'nü, Thyateira antik kentinin "erken dönem yerleşimi" olarak tanımlamamız yanlış olmayacaktır. Söz konusu alanda gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında bulunan seramik parçaları, höyükteki iskanın Geç Neolitik Çağ'a kadar uzandığını kanıtlamaktadır⁴. Bölgenin erken dönem yerleşimi konusunda önemli bilgilere ulaşılan alan neredeyse günümüze kadar iskan görmeye devam etmiştir. Hastane Höyüğü'nün aynı zamanda Thyateira antik kentinin akropol tepesi olma olasılığı da son derece yüksektir.

Figür 1: Hastane Höyüğü'nün konumu

¹ Şahin 1998, 60.

² Duyuran 1969, 73-76; Duyuran 1974, 17-27.

³ Akdeniz 2013, 429-444; Akdeniz 2014, 124-139; Akdeniz et al. 2015, 121-138; Akdeniz - Erön 2016, 81-94; Akdeniz - Erön 2017a, 403-416; Akdeniz et al. 2018, 1-14; Akdeniz et al. 2019, 671-682.

⁴ Akdeniz et al. 2019, 675.

Figür 2: Hastane Höyüğü'nün hava fotoğrafı, batıdan görünüm

Figür 3: Hastane Höyüğü'nün hava fotoğrafı, güneybatıdan görünüm

Çalışma konusu olan Anadolu parsı heykel parçası⁵, 2015 yılında Hastane Höyüğü alanında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Eserin özelliklerine değinmeden önce, buluntu yeri hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. Akhisar ilçe merkezi sınırları içerisindeki en önemli yükselti olarak tanımlayabileceğimiz Hastane Höyüğü alanındaki çalışmaların planlanmasında, 2013 yılı kazıları oldukça belirleyici olmuştur. Söz konusu yılda höyüğün zirve noktasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında, anıtsal nitelikte bir yapının kalıntıları ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. İlk kalıntılardan yola çıkılarak yapının bir sunak olabileceği düşünülmüştür⁶. Kazılar ilerledikçe kalıntıların bir sunak yapısından ziyade bir tapınak yapısına da ait olabileceği düşüncesiyle yapı "sunak/tapınak" olarak adlandırılmaya başlanmıştır⁷. Fakat son çalışmalar ışığında yapının bir tapınak olduğu sonucuna ulaşılmıştır⁸ (fig. 4-6).

Figür 4: Tapınağın güneydoğu köşesi

⁵ Hastane Höyüğü buluntusu Anadolu parsı heykel parçasını çalışmam konusunda her türlü kolaylığı sağlayan Prof. Dr. Engin Akdeniz'e teşekkürü bir borç bilirim. Makalede kullanılan harita ve fotoğraflar Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivinden alınmıştır.

⁶ Akdeniz *et al.* 2015, 129-130; Akdeniz - Erön 2016, 82.

⁷ Akdeniz - Erön 2017a, 404-406; Akdeniz *et al.* 2018, 1-7.

⁸ Akdeniz *et al.* 2019, 672-673, 675.

Figür 5: Tapınağın doğu yönündeki girişi

Figür 6: Tapınağın ve üzerindeki geç dönem işlik kalıntılarının güneybatıdan görünüşü

Anadolu parsı heykel parçası, tapınak alanında yürütülen kazı çalışmaları sırasında bulunmuştur. Eser, E-33/b-d plankaresi olarak adlandırılan alanda, tapınağın üzerinde yer alan geç dönem kullanımları ile bağlantılı seviye içerisinde ele geçirilmiştir. Hastane Höyüğü Geç Neolitik Çağ'dan başlayarak neredeyse günümüze kadar iskan gördüğü için tabakalar arasında bozulmalar göze çarpmaktadır. Anadolu parsı heykel parçası da bulunduğu seviye itibariyle alandaki tahribatı kanıtlaması açısından oldukça önemlidir.

Anadolu Parsı Hakkında Genel Bilgi

Anadolu parsı, kedigiller familyası içerisinde yer alan panterlerin yaşadığımız coğrafyaya özgü bir türüdür (fig. 7-8). Panter kelimesinin Yunancası "*pardus*"tur. Latince "*panthera*" isminden yola çıkılarak, günümüzde "panter" olarak adlandırılmaktadır. Bilimsel yayınlarda Yunanca ve Latince isimlerinin bir arada kullanılması ile genel olarak "*panthera pardus*" olarak bilinir. Çağımızda "leopar" olarak isimlendirilmeleri de yaygındır⁹.

Panterler özel coğrafyalarda görülmelerine bağlı olarak farklı isimlerle anılmışlardır. Pars ifadesi de bu duruma güzel bir örnektir. Anadolu topraklarında yaşayanlar "Anadolu parsı¹⁰", İran topraklarında görülenler ise "İran parsı¹¹" olarak adlandırılmaktadır. Pars kelimesi Farsça kökenlidir. Türk Dili Kurumu Genel Türkçe Sözlüğü'nde pars için aşağıdaki tanımlama kullanılmıştır;

Kedigillerden, genellikle Asya ve Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaşayan, postu benekli, bazen de düz siyah, çevik, yırtıcı, etçil, memeli hayvan, leopar, panter, pelenk (Panthera pardus).

Günümüzde Anadolu parsı olarak Türkçeleştirdiğimiz bu özel canlı ismini, Romalı ünlü devlet adamı Marcus Tullius Cicero'dan almıştır. Cicero MÖ 51-50 yılları arasında Kilikia Valisi olarak görev yapmıştır¹². Yakın arkadaşı olan Marcus Caelius Rufus, Cicero'dan vahşi hayvan dövüşleri için Kibyrtis Bölgesi'nden panter yani Anadolu parsı göndermesini istemiştir¹³. Cicero'nun arkadaşı için istemeyerek de olsa pars yakalama emri

⁹ *Panthera Pardus* yayılımı ve kökeni için bk. Uphyrkina *et al.* 2001, 2617-2633; Jacobson *et al.* 2016, 1-28.

¹⁰ Anadolu parsı bilim literatüründe *Panthera pardus tulliana* olarak isimlendirilmektedir. İsmi anlamı ve türün kökeni metin içerisinde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

¹¹ İran parsı bilimsel literatürde *Panthera pardus saxicolor* olarak bilinmektedir. Söz konusu türün kökeni ve yayılımı için bk. Kiabi *et al.* 2002, 41-47.

¹² Tozan 2016, 105-126.

¹³ Dillon - Garland 2005, 106; Tozan 2016, 121. Cicero ile Caelius Rufus'un yazışmalarında ana konulardan bir tanesinin panterler yani Anadolu parsı olduğu anlaşılmaktadır. Caelius Rufus yakın arkadaşı olan Cicero'dan ısrarla panter talep etmektedir. Cicero istemeyerek de olsa bu teklife olumlu yanıt vermiştir. Mektuplar Kibyrtis Bölgesi'nde yaşayan panterlerin değerli olduğunu kanıtlaması açısından da oldukça önemlidir. Panter avcılığının kolay olmadığı kesindir. Cicero, Rufus'a gönderdiği bir mektubunda panter yakalaması için uzman avcılar görevlendirdiğini ifade etmiştir.

verdiği mektuplardan anlaşılmaktadır¹⁴. Yine bu dönemde parsların özellikleri konusunda notlar tuttuğu da bilinmektedir. Modern araştırmacılar panterleri sınıflandırırken, Anadolu'da yaşayanlarına Cicero'nun ön adı olan Tullius'tan esinlenerek "Tulliana" ismini vermişlerdir¹⁵.

20. yüzyıla kadar Anadolu parsı yaşadığımız coğrafyada görülmeye devam eder. İnsanoğlunun yaşamın sadece kendisi için var olduğu düşüncesi, kimliğinin hastalıklı yanlarından bir tanesi olmalıdır. Yaşadığı coğrafyayı sahiplenip kendisi için tehdit oluşturduğunu düşündüğü canlıları ortadan kaldırma çabası bu durumun bir sonucu olabilir. İnsanın bu vahşi yanından Anadolu parsı da nasibini almıştır. Halk tarafından "canavar" ve "benekli" gibi isimlerle anılan Anadolu parsı, bir tehdit olarak algılanmıştır. Anadolu parsı da bu "vahşi" sıfatı nedeniyle nesli tükenmiş belki de nesli tükenmekte olan bir canlı türüdür. 1920'li yılların sonlarından itibaren avcıların Anadolu parsını avlamaya çalıştıkları bilinmektedir. "Mantolu Hasan" olarak nam salmış bir avcının 1930-1950 yılları arasında çok sayıda Anadolu parsını vurduğu kayıtlara geçmiştir¹⁶. Anadolu'da gerçek anlamda yaşadığı bilinen son Anadolu parsı 1974 yılında Ankara ili, Beypazarı ilçesi, Bağözü köyü yakınlarında vurulmuştur¹⁷. Son on yıl içerisinde özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde leoparların yaşadığına ya da daha doğru bir ifadeyle "yaşamaya çalıştığına" dair kanıtlar bulunmaktadır¹⁸. Araştırmacıların önemli bir bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki örneklerin Anadolu parsından ziyade İran parsı olabileceklerini iddia etmektedir. Fakat Anadolu parsı olduklarını savunanlar da yok değildir.

Figür 7: Maden Tetkik Arama (MTA) Tabiat Tarihi Müzesi'nde sergilenen Anadolu Parsı

Figür 8: Ege Üniversitesi, Tabiat Tarihi Müzesi'nde sergilenen Anadolu Parsı

Anadolu Parsı Betimlemelerinin İlk Örnekleri

Endemik bir tür olarak tanımlayabileceğimiz Anadolu parsının günümüzde hala yaşayıp yaşamadığı sorusu tartışmalıdır. Fakat arkeolojik buluntular Anadolu coğrafyasında Neolitik Çağ'dan itibaren yaşadığını, tanındığını ve saygı gördüğünü kanıtlar niteliktedir. Göbekli Tepe'de "Aslanlı dikili taş"¹⁹ yapısı olarak adlandırılan mekandaki T başlı dikilitaşların ikisi üzerindeki canlının başta aslan olduğu düşünülmüştür. K. Schmidt, daha

¹⁴ Özbayoglu 1998, 134.

¹⁵ Tulliana ismi 1856 yılında Fransız zoolog M. A. Valenciennes tarafından verilmiştir. *Panthera pardus tulliana* türü konusunda yapılmış yayınlar için bk. Baskaya - Bilgili 2004, 1-5; Spassov *et al.* 2016, 18-21; Toyran 2018, 7348-7353.

¹⁶ Derin 2017, 96. Bu özel canlının kürkünü üzerine giymesi nedeniyle "Mantolu Hasan" olarak anılan avcının, 1930-1950 yılları arasında çok sayıda Anadolu parsını avladığı bilinmektedir. Hasan Bele, genel olarak İzmir ili, Selçuk ilçesi çevresindeki dağlarda avlanmıştır. Anadolu parsının yayılım alanları incelendiğinde Söke ilçesi ve Dilek Yarımadası çevresinde artış olduğu bilinmektedir.

¹⁷ Baskaya - Bilgili 2004, 1.

¹⁸ Spassov *et al.* 2016, 20. Foto kapan teknolojisi ile varlığı tespit edilen leoparların yanı sıra ne yazık ki öldürülen örnekler de vardır.

¹⁹ Aslanlı dikili taş yapısı, Çanak-Çömleksiz Neolitik Çağ'ın erken ve orta evrelerine tarihlendirilen II. Tabaka içerisinde yer almaktadır. Tarihlendirme için bk. Schmidt 2011, 920-921.

sonra bu canlının leopar (Anadolu parsı?) olabileceğini dile getirmiştir²⁰. Bölgenin bir diğer önemli erken dönem yerleşimi olan Nevali Çori’de de Anadolu parsı ile bağ kurabileceğimiz buluntular mevcuttur²¹. İç Anadolu Bölgesi Neolitik Çağ yerleşimleri denilince akla ilk olarak Çatal Höyük gelmektedir. Çatal Höyük yerleşiminde Anadolu parsının yani leoparın ayrı bir saygı gördüğü, buluntulardan net bir şekilde anlaşılmaktadır²².

Anadolu parsının izleri Güneydoğu ve İç Anadolu kültürlerinin yanı sıra Batı Anadolu Neolitik Çağ yerleşimlerinde de karşımıza çıkar. Yeşilova Höyüğü’nde 2012 yılı kazı çalışmaları sırasında bulunan seramik parçalarından iki tanesinin üzerinde Anadolu parsı betimlemelerine yer verilmiştir²³. Kemik buluntuları, Anadolu parsının erken dönemlerde Batı Anadolu coğrafyasında yaşadığının bir diğer kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölge coğrafyasının önemli erken dönem yerleşimleri arasında sayılan Ulucak Höyüğü²⁴ ve Çukuriçi Höyüğü’nde²⁵ gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında Anadolu parsı kemik buluntularına rastlanılmıştır.

Neolitik Çağ’ın arkasından gelen Kalkolitik ve Tunç çağlarında da Anadolu parsı betimlemelerinin sevilerek kullanıldığı bilinmektedir. Çalışmada konunun çok uzamaması adına söz konusu çağlara tarihlendirilen eserlere değinilmemesi tercih edilmiştir. “Ege Göçleri²⁶” sonrasında da Erken ve Orta Demir Çağ içerisinde Anadolu parsına verilen değerin azalmadığı buluntulardan anlaşılmaktadır. Hastane Höyüğü buluntusu örneği de bu duruma güzel bir kanıttır.

Hastane Höyüğü Buluntusu Anadolu Parsı Heykel Parçası

Çalışma konusu olan eser volkanik tüf malzemeden yapılmıştır. Ön cephe diğer bölümlere oranla çok daha iyi durumdadır (fig. 9). Anadolu parsının gözleri ile burun delikleri arasındaki küçük bir bölümü korunabilmiştir. Mevcut durumundan ince ve uzun bir yüz yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda yüzün biraz asimetrik olduğu tespit edilmiştir. Gözler dairesel formda kazınarak oluşturulmuştur. Sağ gözün tamamı, sol gözün ise alt yarısı korunmuştur. Yüzün önemli bir bölümünü kaplayan burun alçak kabartma tekniğinde yapılmıştır. Burun, alnın ortasından başlayarak burun deliklerine doğru genişlemektedir. Sol burun deliği, sağ burun deliğine kıyasla çok daha iyi durumdadır.

Eserin bulunduğu seviye içerisinde ortaya çıkarılan diğer arkeolojik buluntular tarihlendirme çalışmalarına katkı sağlamaktan uzaktır. Geç Hellenistik Dönem’de inşa edildiğini düşündüğümüz tapınağın üzerinde yer alan seviyelerden Prehistorik ve geç dönem seramikleri bir arada gelmektedir. Söz konusu nedenle eserin tarihlendirilmesinde benzer örneklerden yararlanılmıştır.

²⁰ Schmidt 2007a, 262, fig. 102-103. Aslan parsı(?) bezemeli dikilitaşlar için bk. Schmidt 2007b, 84, kat. no. 6; Schmidt 2007c, 182-183.

²¹ Hauptmann 2007, 148, fig. 21. Nevali Çori’de kilden yapılmış erkek heykelcikleri bulunmuştur. Küçük boyutlu heykelciklerin bazılarının Anadolu parsı postuna sarılı olduğu iddia edilmektedir.

²² Hodder 2006, 9-11. Çatalhöyük’te leoparın yani Anadolu parsının ayrı bir saygı gördüğü anlaşılmaktadır. Yerleşimde bulunan resimlerin %65’inde Anadolu parsı betimlemeleri karşımıza çıkmaktadır.

²³ Derin 2017, 94, fig. 3-6.

²⁴ Çakırlar 2012, 22, tab. 3. Anadolu parsı kemik buluntuları Geç Neolitik Çağ’a tarihlendirilen V. tabaka içerisinde bulunmuştur. Ulucak Höyüğü tabakalarının tarihlendirilmesi için bk. Çilingiroğlu *et al.* 2012, 158-159.

²⁵ Galik *et al.* 2012, 268-271, fig. 5-9.

²⁶ Ege Göçleri sonrasında Doğu Akdeniz coğrafyasının yeni baştan kurgulanmaya başladığı görüşü yıllardan beri dillendirilmektedir. Fakat son yıllarda bu konu üzerinde görüş farklılıkları oluşmaya başlamıştır. Bazı araştırmacılar Kıta Yunanistan’dan Batı Anadolu’ya gerçekleştiği iddia edilen göçlerin iddia edilenden daha az etkili olduğunu ifade etmektedir. Bölge coğrafyasının ve kültürlerinin kimliklerinin anlaşılması açısından bu konu oldukça önemlidir. Ege Göçleri konusunda yeni görüşler için bk. Işık 2007, 214; Rose 2008, 399-430; Işık 2009, 53-86; Sweeney 2016, 411-433.

Anadolu parsı heykel parçasının tuf taşı malzemeden yapılmış olması oldukça önemlidir. Volkanik tuf taşı²⁷ işlenmesi kolay bir malzemedir. Fakat mermer kadar dayanıklı değildir. Batı Anadolu'da MÖ 8.-6. yüzyıllar arasında volkanik tuf taşının tercih edilen bir malzeme olduğu bilinmektedir²⁸. Söz konusu dönemin önemli yerleşimleri arasında yer alan Smyrna²⁹, Phokaia³⁰, Larisa³¹ ve Antandros'ta³² tuf taşından yapılmış buluntu ve kalıntıların varlığı bilinmektedir. Ayrıca Myrina ve Gryneion yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen tuf taşından yapılmış bir Aiol kymationu bezemeli mimari parça da anılmaya değerdir³³. Volkanik tuf taşı kullanımının özellikle MÖ 7.-6. yüzyıl arasında artış gösterdiği bilinmektedir. Bu bilgi Hastane Höyüğü buluntusu Anadolu parsı heykel parçasının döneminin tespiti çalışmaları açısından oldukça önemlidir.

Figür 9: Anadolu Parsı heykel parçasının farklı açılardan fotoğrafları

²⁷ Adından da anlaşılacağı üzere tuf taşları, volkanlardan püsküren küllerin basınç ve sıcaklık etkisiyle zaman içerisinde sertleşmesiyle oluşur. Volkanik taş türleri için bk. Albustanlıoğlu 2006, 45.

²⁸ Batı Anadolu'da MÖ 8.-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilen mimari yapı parçalarının önemli bir bölümünü yerel nitelikli taşlar oluşturmaktadır. Söz konusu eserlerle ilgili yapılan çalışmalarda eserlerin önemli bir bölümü kireçtaşı olarak tanımlanmıştır. Kireçtaşı ve volkanik tuf taşı gözenekli yapıları nedeniyle bir benzerlik taşımaktadır. Geçmişte yapılan çalışmalarda kireçtaşı olarak tanımlanmış malzemenin bir bölümünün volkanik tuf taşı olma ihtimali oldukça yüksektir.

²⁹ Akurgal 1997, 57-74; Cook *et al.* 1998, 110; Akurgal 2000, 50-51, fig. 26 a-b; Akurgal 2015, 3, fig. 7-8; Ürkmez 2017, 373.

³⁰ Özyiğit 2003, 99-100; Bingöl 2015, 57-64.

³¹ Arseven 2013, 42-43.

³² Yağız 2014, 134, fig. 5

³³ Erön 2017, 221-223, fig. 2-4.

Hastane Höyüğü Buluntusu Eser ile Çağdaş Anadolu Parsı Betimlemeleri

MÖ 1. binyılın ilk yarısı içerisinde Anadolu parsı yani panter betimlemeleri oldukça popülerdir. Özellikle MÖ 7.-6. yüzyıl arasında buluntu sayısındaki artış dikkat çekicidir. Mimari parçalar, heykel buluntuları, seramikler, fildişi eserler ve sikkeler üzerinde Anadolu parsı betimlemeleri karşımıza çıkmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalar incelendiğinde Anadolu parsının bağımsız bir heykel olarak işlendiği bir eser bulunamamıştır. Sadece Miletos Aphrodite Oikos Kutsal Alanı'nda bulunan bir kadın heykelciğinin kucağında Anadolu parsı karşımıza çıkar³⁴.

Batı Anadolu coğrafyası için önemli olduğunu düşündüğümüz bu özel canlının tasvirleri çoğunlukla tapınımına bağlantılı alanlarda bulunmuştur. Miletos Aphrodite Oikos Kutsal Alanı'nda bulunan alınlık kabartmalarında Anadolu parsı betimlemelerine yer verilmiştir³⁵. Anadolu parsının bir tanrıçaya adanan tapınağın alınlığında yer alması oldukça önemlidir³⁶. MÖ 6. yüzyılın en önemli yapıları arasında yer alan Ephesos Artemis Tapınağı'nda da bu endemik canlının izleri bulunmaktadır. Yapının Kroisos Tapınağı olarak adlandırılan evresine tarihlenen columnae caelataeden bir tanesinin üzerinde Anadolu parsı postu³⁷ giyimli bir erkek figürü yer almaktadır³⁸.

Anadolu parsının mimari terracottadan yapılmış tapınakların antefiks, yanıl sima ve friz bölümleri üzerinde tercih edilen bir figür olduğu anlaşılmaktadır. Miletos³⁹, Sardeis⁴⁰, Gordion⁴¹, Neandreaia⁴², Larissa⁴³, Temnos⁴⁴, Hacıbayramlar⁴⁵ ve Akalan⁴⁶ buluntusu parçalar üzerinde yer alan betimlemeler oldukça önemlidir. Mimari terracotta tapınaklar üzerindeki Anadolu parsı tasvirleri genel olarak MÖ 6. yüzyılın ortası ve ikinci yarısına tarihlendirilmiştir.

Batı Anadolu coğrafyasının yerel seramik üretimleri üzerinde de Anadolu parsı yani panter betimlemeleriyle karşılaşmamız sürpriz değildir. Bu noktada buluntu sayısı açısından

³⁴ Akkurnaz 2013, 193-194.

³⁵ von Graeve 2007, 633. Panter yani "Anadolu parsı" kabartma parçaları MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir.

³⁶ Anadolu parsının Neolitik Çağ'dan itibaren Ana Tanrıça kültü ile olan bağlantısı dikkat çekicidir. Miletos Aphrodite Oikos Kutsal Alanı'nda bulunan alınlık figürlerinde pantere yani Anadolu parsına yer verilmesi bu açıdan dikkat edilmesi gereken bir husustur.

³⁷ Anadolu parsı, Ephesos Artemis Tapınağı'nda bu kez postuyla karşımıza çıkar. MÖ 7.-6. yüzyıl aralığında Anadolu postu giyimli figürlerle özellikle seramik sanatında karşılaşırız. Anadolu parsı yani panter postu ile en çok betimlenen figürlerden bir tanesi hiç kuşkusuz Dionysos'tur.

³⁸ Murray 1899, 9, fig. 5, lev. III; Hogarth 1908, 295. Kroisos'un adadığı kabartmalı sütun altlıkları genel olarak MÖ 6. yüzyılın ortasına tarihlenmektedir (bk. Bammer - Muss 2010, 71). Söz konusu kabartma üzerindeki hayvan figürü bazı yayınlarda aslan olarak adlandırılmıştır (bk. Bammer - Muss 2010, 81, fig. 429). Fakat yüz yapısının genel özellikleri dikkate alındığında, aslandan ziyade Anadolu parsı olduğu anlaşılmaktadır.

³⁹ von Graeve 1991, 132, lev. 24.2.

⁴⁰ Åkerström 1966, 70, lev. 38.1; Hostetter 1994, fig. 17; Johansen 1994, 230-231, fig. 160; Ateşlier 2010, 229. Sardeis kentinde bulunan mimari terracotta parçaları genel olarak MÖ 6. yüzyılın ortalarına ve ikinci yarısına verilmektedir.

⁴¹ Glendinning 1996, 107, fig. 7, lev. 32a. Gordion buluntusu antefiks MÖ 6. yüzyılın ortasına verilmektedir. Tarihleme için bk. Glendinning 1996, 111.

⁴² Koldewey 1891, 46-48, fig. 66-67; Åkerström 1966, 12-13, lev. 3.2, 4. Neandreaia Anadolu parsı betimli antefiks parçası genel olarak MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına verilmektedir. Tarihleme için bk. Åkerström 1966, 13.

⁴³ Åkerström 1966, 60-61, lev. 32.1. Larissa buluntusu friz parçası genel olarak MÖ 530 yılı civarına verilmektedir. Tarihleme için bk. Åkerström 1966, 60-61.

⁴⁴ Åkerström 1966, 37-38, lev. 13.1-3. Temnos buluntusu parçalar genel olarak MÖ geç 6. yüzyıla verilmektedir. Tarihleme için bk. Åkerström 1966, 41.

⁴⁵ Akkurnaz 2013, 176-182, lev. 40, fig. 1; lev. 41, fig. 6; Akkurnaz 2019a, 328, 336-337, kat. 9-13; Akkurnaz 2019b, 15-16, fig. 6, 8. Hacıbayramlar I No'lu Yapı'da kullanıldığı düşünülen eğimli sima parçaları genel olarak MÖ 520 yılı civarına verilmiştir. Tarihleme için bk. Akkurnaz 2013, 504.

⁴⁶ Åkerström 1966, 128-129, lev. 61.2; Dönmez 2004, 70, fig. 10. Akalan yanıl sima parçaları genel olarak MÖ 530 yılı civarına tarihlenmektedir. Tarihleme için bk. Winter 1993, 243.

Miletos diğer yerleşim alanlarından ayrılmaktadır. Güney Ionia atölyelerinin MÖ 650-630 yılları arasına tarihlendirilen eserlerinde panter motiflerine yer verildiği bilinmektedir⁴⁷. Miletos üretimi olduğu düşünülen bir oinokhoenin omuz bölümü üzerinde de Anadolu parısı betimlemesine yer verilmiştir. Eser, Orta Yaban Keçisi Dönemi'ne tarihlendirilmiştir⁴⁸. Yine Miletos Aphrodite Kutsal Alanı'nda bulunmuş, dışa çekik ağızlı bir kaseinin içerisinde Aphrodite (?) ve Anadolu parısı karşımıza çıkar⁴⁹. MÖ 6. yüzyılın sonuna tarihlendirilen eser, Aphrodite'nin *potnia theron* yani "hayvanların efendisi" sıfatını göstermesi açısından özeldir. Ionia Bölgesi'nin önemli yerleşimleri arasında yer alan Smyrna buluntusu seramikler üzerinde de bu özel canlının izleri mevcuttur. Smyrna kazılarında bulunan ve MÖ 6. yüzyılın ortasına tarihlendirilen bir pyxis kapağı parçaları üzerinde Anadolu parısı betimlemelerine yer verilmiştir⁵⁰. Anadolu parısı betimlemeleri Karia Oryantalizan seramiği üzerinde ise nadiren karşımıza çıkar⁵¹.

Yukarıda bahsedilen pişmiş toprak eserlerin yanı sıra İkiztepe Tümülüsü buluntusu gümüş oinokhoeyi de unutmamak gerekir. MÖ 6. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen bu ünik eserin kulpunun alt ucu, Anadolu parısı betimlemesi ile son bulur⁵². Anadolu parsının küçük buluntular üzerinde de tasvir edildiği bilinmektedir. Ephesos Artemis Kutsal Alanı kazılarında ortaya çıkarılan elektron sikke⁵³ ve fildişi bir eser⁵⁴ üzerinde bu özel canlının betimlemelerine yer verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca darp yeri bilinmeyen ama Batı Anadolu coğrafyası ile ilişkili olduğu düşünülen bir grup sikkenin üzerinde de panter yani Anadolu parısı başı karşımıza çıkar⁵⁵.

Tarihlendirme

Anadolu parısı betimlemelerinin özellikle MÖ 7.-6. yüzyıl arasında popüler olduğu buluntulardan anlaşılmaktadır. Fakat Hastane Höyüğü buluntusu heykel parçasının net tarihinin saptanmasında yukarıda değinilen eserlerin katkısı ne yazık ki oldukça azdır. Çalışma kapsamında incelenen heykel parçası büyük oranda kırık olarak bulunmuştur. Eserin tarihinin tespitinde, göz çevresinin işçiliği oldukça önemlidir. Gözler dairesel formdadır ve kazınarak oluşturulmuştur. Oldukça yüzeysel bir işçilik dikkati çeker. Kabartma derinliği çok fazla değildir. Eserin dairesel formu göz işçiliği az da olsa Temnos buluntusu Anadolu parısı betimlemelerini hatırlatmaktadır⁵⁶. Hastane Höyüğü buluntusu eserin göz çevresi işçiliği en çok MÖ geç 7.-erken 6. yüzyıl arasına tarihlendirilen aslan⁵⁷ heykellerinde karşımıza çıkar. Tarihleme açısından inceleyeceğimiz ilk örnek Panionion Kutsal Alanı'nda bulunmuştur. Tapınağın naiskos bölümünde ortaya çıkarılan kireçtaşı bir

⁴⁷ Kerschner - Schlotzhauer 2005, 24.

⁴⁸ Boardman 2016, 152, fig. 286.

⁴⁹ Schlotzhauer *et al.* 2006, 137, fig. 2, kat. 2.

⁵⁰ Cook 1965, 120, kat. 32, lev. 26. Ionia Siyah Figür Tekniği'nde yapılmış olan eserin Güney Ionia atölyelerinin üretimi olduğu düşünülmektedir.

⁵¹ Fazlıoğlu 1998, 21, lev. 72-73. Karia Oryantalizan seramiğinde Anadolu parısı betimlemelerinin çok fazla tercih edilmediği anlaşılmaktadır. MÖ 590-570 yılları arasına tarihlendirilen bir oinokhoenin omuz bölümü üzerinde işçilik açısından çok da iyi olmayan Anadolu parısı betimlemelerine yer verilmiştir. İ. Fazlıoğlu söz konusu sahenin Kuzey Ionia etkili olduğunu iddia etmektedir.

⁵² von Bothmer 1984, 30-31, kat. no. 36.

⁵³ Karwiese 2008, 356, kat. no. 303. Eser yaklaşık olarak MÖ 600 civarına tarihlendirilmiştir.

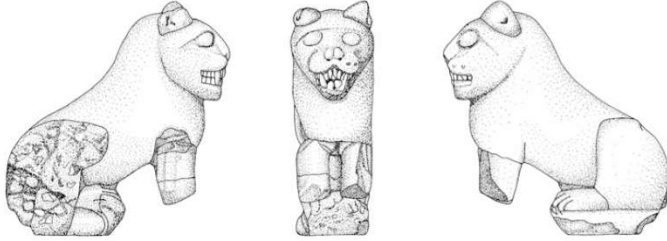
⁵⁴ Hogarth 1908, 168, lev. XXVII, 4b. Eser genel olarak Arkaik Dönem'e tarihlendirilmiştir.

⁵⁵ Konuk - Lorber 2012, 16, fig. 6.

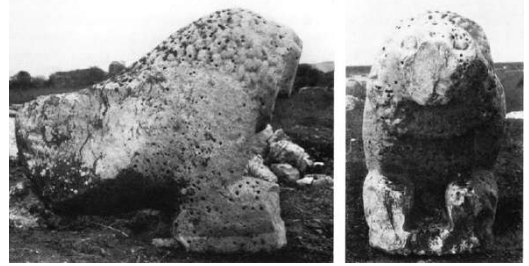
⁵⁶ Åkerström 1966, 37-38, lev. 13.1-3.

⁵⁷ Aslan figürleri MÖ 7.-6. yüzyıllar arasında güç ve koruyuculuğun sembolü olarak karşımıza çıkar. Batı Anadolu'da söz konusu dönemin en önemli gücü olan Lydia Krallığı da hanedanlık sembolü olarak aslanı seçmiştir. Bu nedenle Lydia Bölgesi sınırları içerisinde çok sayıda aslan heykeli bulunmuştur. Yapılan araştırmalar sonucunda Lydia Bölgesi'ndeki aslan heykellerinin dini yapılarla ve mezar anıtlarıyla bağlantılı olduğu saptanmıştır (Roosevelt 2017, 225-227). Lydia aslanlarının özellikle Kybele ile olan bağı dikkat çekicidir.

aslan heykelciğinin (fig. 10) göz çevresi işçiliği Hastane Höyüğü örneğine benzemektedir. H. Lohmann söz konusu heykelciği MÖ 7. yüzyıla tarihlendirmiştir⁵⁸. Miletos aslanı (fig. 11) benzerlik kurabileceğimiz bir diğer eserdir. MÖ 600-575 yılları arasına tarihlendirilen eserin göz bölgesi işçiliği, Hastane Höyüğü buluntusunu hatırlatmaktadır⁵⁹. Lydia Bölgesi içerisinde de kıyaslama yapabileceğimiz örnekler vardır. Sardeis buluntusu bir aslan heykelinin göz çevresi işçiliği Hastane Höyüğü eserinin işçiliğini anımsatır⁶⁰.

Figür 10: Panionion Kutsal Alanı buluntusu kireçtaşı aslan heykelciği

Figür 11: Miletos Aslanı

Sonuç

İnsanoğlu tarih boyunca “vahşi” olarak adlandırdığı hayvanlara karşı ayrı bir saygı duymuştur. Makale konusu olarak incelediğimiz Anadolu parsı da saygı gören özel canlılardan bir tanesidir. Söz konusu canlı, kedigiller familyası içerisinde yer almaktadır. Arkeolojik buluntularda yüz özelliklerinin yapısı itibariyle kimi zaman aslan figürleri ile karıştırılabilmektedir. Hastane Höyüğü buluntusu eser de ilk başta bir aslan heykeli parçası olarak düşünülmüştür. Fakat korunan bölümleri dikkatle incelendiğinde aslandan ziyade panter yani Anadolu parsı olduğu sonucuna varılmıştır. Anadolu parsı, aslana göre çok daha küçük bir kafa yapısına sahiptir. Ayrıca gözleri de aslana göre çok daha büyüktür. Bu özelliklerden yola çıkarak eser, bir Anadolu parsı heykel parçası olarak tanımlanmıştır.

Neolitik Çağ'dan başlayarak MÖ 6. yüzyıl sonuna kadar Anadolu parsına yani pantere ayrı bir saygı gösterildiği buluntulardan net olarak anlaşılmaktadır. Anadolu parsı, çalışma içerisinde de belirtildiği üzere MÖ 7.-6. yüzyıl aralığında Batı Anadolu'nun önemli yerleşim alanlarında karşımıza çıkar. Söz konusu figürün Aphrodite⁶¹ ile olan bağı oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca Anadolu parsının özellikle tapınım ile bağlantılı alanlarda karşımıza çıkması önemlidir⁶².

Hastane Höyüğü alanında bulunan Anadolu parsı heykel parçası volkanik tuf taşı malzemeden yapılmıştır. Volkanik tuf taşının özellikle MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ 6. yüzyıl arasına tarihlendirilen yapılarda kullanıldığı bilinmektedir. Hastane Höyüğü buluntusu eser bir tabaka buluntusu değildir. Geç Hellenistik Dönem tapınağının üzerindeki tahribat tabakası içerisinde bulunmuştur. Hastane Höyüğü alanı Geç Neolitik Çağ'dan başlayarak günümüze kadar iskan görmüştür. Makale konusu olan Anadolu parsı heykel

⁵⁸ Lohmann *et al.* 2007, 145-146, fig. 33, PA 4c5-46.

⁵⁹ Strocka 1977, 492-493, no. 6, fig. 13-16.

⁶⁰ Ratté 1989, 381-382, kat. no. 1, fig. 1-2. Eser MÖ 6. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir.

⁶¹ Aphrodite özünde bir Ana Tanrıça'dır. Lampsakoslu Kharon, Lydialılar'ın Aphrodite'ye “Kybebe” dediklerini ifade etmektedir. Bk. Roller 2004, 132.

⁶² Çalışma içerisinde değinilen çağdaş Anadolu parsı betimlemeleri incelendiğinde, buluntuların önemli bir bölümünün Artemis veya Aphrodite ile bağlantılı tapınım alanlarında olduğu anlaşılmaktadır. Tanrıçaların *potnia theron* yani “hayvanların efendisi” sıfatları bilinmektedir. Söz konusu figürlerin yanında genellikle aslan veya Anadolu parsı gibi hükmedilmesi zor canlıların seçilmiş olması bu açıdan oldukça önemlidir. Bu nedenle tanrıçaların tapınım alanlarında güç, kudret ve koruyuculuğu simgelemesi adına aslan ve Anadolu parsı betimlemelerine yer verilmiş olması muhtemeldir.

parçası da genel işçilik özellikleri dikkate alındığında MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına, özellikle de başlarına tarihlendirilen örneklerle benzerdir.

Hastane Höyük alanının MÖ 7.-6. yüzyıllar arasında iskan gördüğü, buluntu ve kalıntılar yardımıyla kanıtlanmıştır. 2015 yılı kazı çalışmaları sırasında İ-36/d plankaresinde Lydia kültürü ile bağlantılı duvar kalıntıları (fig. 12) ile seramik buluntuları (fig. 13) ortaya çıkarılmıştır⁶³. Daha sonraki yıllarda Lydia seramikleri farklı plankarelerde de tespit edilmiştir. Söz konusu eserler Lydia kültürünün Hastane Höyüğü alanında varlığını kanıtlaması açısından oldukça önemlidir. Anadolu parısı heykel parçasının genel özellikleri dikkate alındığında Lydia tabakası ile aynı seviye içerisinde değerlendirilmesi mantıklı olacaktır.

Bu durumda akla Anadolu parısı heykel parçasının hangi yapıya ait olduğu sorusu gelmektedir. Anadolu parısı örnekleri genel olarak değerlendirildiğinde, eserlerin önemli bir bölümü tapınım ile bağlantılı alanlarda bulunmuştur. Tapınım alanları incelendiğinde kült alanlarının zorunluluk olmadıkça yer değiştirmedikleri anlaşılmaktadır. Hastane Höyüğü alanı üzerinde Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen bir tapınağın varlığı bilinmektedir⁶⁴. Çalışma konusu olan eser de söz konusu alanda, tapınağın üzerinde, geç dönem kullanımları ile bağlantılı seviye içerisinde bulunmuştur. Anadolu parısı heykel parçasının Geç Hellenistik Dönem tapınağının altında veya yakın çevresinde yer alan, olasılıkla MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı içerisinde inşa edilmiş bir tapınak yapısı ile bağlantılı olma ihtimali oldukça yüksektir.

Figür 12: İ-36/d plankaresi

Figür 13: Lydia seramikleri

Figürlerin Listesi

Figür 1: Hastane Höyüğü'nün konumu (*Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi*)

Figür 2: Hastane Höyüğü'nün hava fotoğrafı, batıdan görünüm (*Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi*)

Figür 3: Hastane Höyüğü'nün hava fotoğrafı, güneybatıdan görünüm (*Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi*)

Figür 4: Tapınağın güneydoğu köşesi (*Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi*)

Figür 5: Tapınağın doğu yönündeki girişi (*Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi*)

Figür 6: Tapınağın ve üzerindeki geç dönem işlik kalıntılarının güneybatıdan görünüşü (*Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi*)

Figür 7: Maden Tetkik Arama (MTA) Tabiat Tarihi Müzesi'nde sergilenen Anadolu Parsı

(<https://www.atlasdergisi.com/kesfet/arkeoloji-haberleri/anasolu-parsindan-izler.html>)

Figür 8: Ege Üniversitesi, Tabiat Tarihi Müzesi'nde sergilenen Anadolu Parsı (*Derin 2017, fig. 7*)

Figür 9: Anadolu Parsı heykel parçasının farklı açılardan fotoğrafları (*Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi*)

Figür 10: Panionion Kutsal Alanı buluntusu kireçtaşı aslan heykelciği (*Lohmann et al. 2007, 144, Fig. 33, PA 4c5-46*)

Figür 11: Miletos Aslanı (*Strocka 1977, 493, fig. 13-14*)

Figür 12: İ-36/d plankaresi (*Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi*)

Figür 13: Lydia seramikleri (*Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi*)

⁶³ Akdeniz - Erön 2017b, 79-92.

⁶⁴ Akdeniz et al. 2019, 672, çiz. 1, fig. 3.

Bibliyografya

- Akdeniz – Erön 2016 E. Akdeniz – A. Erön, “2014 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı”, 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (2016), 81-94.
- Akdeniz – Erön 2017a E. Akdeniz – A. Erön, “2015 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı”, 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (2017), 403-416.
- Akdeniz – Erön 2017b E. Akdeniz – A. Erön, “Lydia Kültürünün Kuzey Lydia’deki İzleri: Thyateira-Hastane Höyüğü Kazıları’nda Bulunan Lydia Seramikleri”, *Tüba-Ar* 20 (2017), 79-92.
- Akdeniz 2013 E. Akdeniz, “2011 Yılı Akhisar-Thyateira Kazıları”, 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (2013), 429-444.
- Akdeniz 2014 E. Akdeniz, “2012 Yılında Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğünde Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmalar”, 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (2014), 124-139.
- Akdeniz *et al.* 2015 E. Akdeniz – M. K. Şahin – A. Erön, “2013 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı”, 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (2015), 121-138.
- Akdeniz *et al.* 2018 E. Akdeniz – A. Erön – Y. S. Kaya, “2016 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı”, 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (2018), 1-14.
- Akdeniz *et al.* 2019 E. Akdeniz – A. Erön – N. Akıllı, “2017 Yılı Thyateira ve Hastane Höyüğü Kazıları”, 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt* (2019), 671-682.
- Åkerström 1966 Å. Åkerström, *Die Architektonischen Terrakotten Kleinasiens*, Lund, 1966.
- Akkurnaz 2013 S. Akkurnaz, *Hacıbayramlar Arkaik Dönem Mimari Terrakotaları*. Yayınlamış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, 2013.
- Akkurnaz 2019a S. Akkurnaz, “Archaic Terracotta Simas from Hacıbayramlar and Koranza in Caria”, Eds. O. Henry – K. Konuk, *Karia Arkhaia. La Carie, des origines à la période pré-hékatomnide*, İstanbul, 2019, 327-356.
- Akkurnaz 2019b S. Akkurnaz, “Hacıbayramlar Arkaik Dönem Çatıları”, Ed. B. Sögüt, *Stratonikeia Çalışmaları 4. Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları*, İstanbul, 2019, 13-32.
- Akurgal 1997 E. Akurgal, *Eski İzmir I. Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara, 1997.
- Akurgal 2000 E. Akurgal, *Ege. Batı Uygarlığının Doğduğu Yer*, İzmir, 2000.
- Akurgal 2015 M. Akurgal, “Smyrna Athena Tapınağı”, Eds. E. Okan – C. Atila, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit’e Armağan/Studies in Honour of Ömer Özyiğit*, İstanbul, 2015, 1-12.
- Albustanlıoğlu 2006 T. Albustanlıoğlu, *Dokimeion Işığında Roma İmparatorluk Döneminde Mermer Kullanımı; İmparatorluk Yönetimindeki Anadolu*

- Mermer Ocaklarının İşletme Stratejisi ve Organizasyonu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006.
- Arseven 2013 M. Arseven, *Larisa'da (Buruncuk) Bulunan Arkaik Taş Mimari Eserler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2013.
- Ateşlier 2010 S. Ateşlier, "Lydia Pişmiş Toprak Mimari Levhaları/Lyidian Architectural Terracottas", Ed. N. D. Cahill, *Lidyalılar ve Dünyaları/The Lydians and Their World*, İstanbul, 2010, 225-232.
- Bammer – Muss 2010 A. Bammer – U. Muss, *Antik Dünya'nın Bir Harikası, Efes Artemision'u* (Çev. F. Dönmez-Öztürk – H. S. Öztürk), İstanbul, 2010.
- Baskaya – Bilgili 2004 S. Baskaya – E. Bilgili, "Does the leopard *Panthera pardus* still exist in the Eastern Karadeniz Mountains of Turkey?", *Oryx* 38/2 (2004), 1-5.
- Bingöl 2015 O. Bingöl, "Foça Kazılarında Yorumuz Küçük Bir Katkı", Eds. E. Okan – C. Atila, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan/Studies in Honour of Ömer Özyiğit*, İstanbul, 2015, 57-64.
- Boardman 2016 J. Boardman, *Erken Yunan Vazo Ressamlığı* (Çev. S. Eraltan), İstanbul, 2016.
- Cook 1965 J. M. Cook, "Old Smyrna: Ionic Black Figure and Other Sixth-Century Figured Wares", *BSA* 60 (1965), 114-142.
- Cook et al. 1998 J. M. Cook – R. V. Nicholls – D. M. Pyle, "Old Smyrna Excavations: The Temples Of Athena", *BSA Supplementary Vol. 30*, 1998.
- Çakırlar 2012 C. Çakırlar, "The evolution of animal husbandry in Neolithic central-west Anatolia: the zooarchaeological record from Ulucak Höyük (c. 7040-5660 cal. BC, Izmir, Turkey)", *AnatSt* 62 (2012), 1-33.
- Çilingiroğlu et al. 2012 A. Çilingiroğlu – Ö. Çevik – Ç. Çilingiroğlu, "Ulucak Höyüğü", Eds. A. Çilingiroğlu – Z. Mercangöz – G. Polat, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, İzmir, 2012, 157-168.
- Derin 2017 Z. Derin, "İzmir'in 8500 Yıllık Sakinine İlişkin İzler...", Eds. B. Yolaçan – G. Şakar – A. Ersoy, *Smyrna/İzmir, Kazı ve Araştırmaları II*, İstanbul, 2017, 93-100.
- Dillon – Garland 2005 M. Dillon – L. Garland, *Ancient Rome: From the Early Republic to the Assassination of Julius Caesar*, London, 2005.
- Dönmez 2004 Ş. Dönmez, "Akalan Hakkında Yeni Gözlemler", *Anadolu Araştırmaları XVII/1* (2004), 67-91.
- Duyuran 1969 R. Duyuran, "Akhisar Tepe Mezarlığında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar", *TürkArkDerg* XVII-2 (1969), 73-76.
- Duyuran 1974 R. Duyuran, "Akhisar Tepe Mezarlığında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar II", *TürkArkDerg* XX-2 (1974), 17-27.
- Erön 2017 A. Erön, "Myrina ve Gryneion Yüzey Araştırmaları Sırasında Tespit Edilen Aiol Kymation Bezemeli Bir Mimari Parça Üzerine

- İlk Gözlemler”, Eds. M. Çekilmez – E. Dereboylu-Poulain, *Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, Belgeler ve Yeni Araştırmalar*, 1. Cilt, Ankara, 2017, 219-223.
- Fazlıoğlu 1998 İ. Fazlıoğlu, *Karia Orientalizan Seramiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1998.
- Galik *et al.* 2012 A. Galik – B. Horejs – B. Nessel, “Der nächtliche Jäger als Beute. Studien zur prähistorischen Leopardenjagd”, *PZ* 87-2 (2012), 261-307.
- Glendinning 1996 M. R. Glendinning, “A Mid-Sixth-Century Tile Roof System at Gordion”, *Hesperia* 65-1 (1996), 99-119.
- Hauptmann 2007 H. Hauptmann, “Nevalı Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış”, Eds. M. Özdoğan – N. Başgelen, *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*, İstanbul, 2007, 131-164.
- Hodder 2006 I. Hodder, *Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü. Türkiye’nin Antik “Kasaba”sının Gizemleri Günışığına Çıkıyor* (Çev. D. Şendil), İstanbul, 2006.
- Hogarth 1908 D. G. Hogarth, *Excavations at Ephesus, the Archaic Artemisia*, London, 1908.
- Hostetter 1994 E. Hostetter, *Lydian Architectural Terracottas: A Study in Tile Replication, Display and Technique*, Atlanta, 1994.
- Işık 2007 F. Işık, “Protogeometrik Yontucuklar Işığında Ege Göçlerinin Niceliği ve İonia Kültür Kimliği Üzerine”, Eds. E. Öztepe – M. Kadioğlu, *Patronvs. 65. Yaşında Ahmet Coşkun Özgünel’e Armağan/Festschrift für Ahmet Coşkun Özgünel zum 65. Geburtstag*, İstanbul, 2007, 209-222.
- Işık 2009 F. Işık, “Anadolu-Ion Uygarlığı. “Kolonizasyon” ve “Doğu Hellen” Kavramlarına Eleştirisel Bir Bakış”, *Anadolu/Anatolia* 35 (2009), 53-86.
- Jacobson *et al.* 2016 A. P. Jacobson – P. Gerngross – J. R. Lemeris (Jr.) – R. F. Schoonover – C. Anco – C. Breitenmoser-Würsten – S. M. Durant – M. S. Farhadinia – P. Henschel – J. F. Kamler – A. Laguardia – S. Rostro-Garcia – A. B. Stein – L. Dollar, “Leopard (*Panthera pardus*) status, distribution, and the research efforts across its range”, *PeerJ* 4 (2016), 1-28.
- Johansen 1994 F. Johansen, *Greece in the Archaic Period: Catalogue*, NY Carlsberg Glyptotek, Copenhagen, 1994.
- Karwiese 2008 S. Karwiese, “Efes Artemis Tapınağı (Artemision) ve Sikkenin “Keşfi”, Ed. W. Seipel, *Efes Artemisionu. Bir Tanrıçanın Kutsal Mekanı*, Viyana, 346-356.
- Kerschner – Schlotzhauer 2005 M. Kerschner – U. Schlotzhauer, “A New Classification System for East Greek Pottery”, *Ancient West and East* 4/1 (2005), 1-56.
- Kiabi *et al.* 2002 B. H. Kiabi – B. F. Dareshouri – R. A. Ghaemi – M. Jahanshahi, “Population status of the Persian Leopard (*Panthera pardus saxicolor* Pocock, 1927) in Iran”, *Zoology in the Middle East* 26

- (2002), 41-47.
- Koldewey 1891 R. Koldewey, *Neandria*, Berlin, 1891.
- Konuk - Lorber 2012 K. Konuk - C. Lorber, "White Gold: An Introduction to Electrum Coinage", Ed. H. Gitler, *White Gold. Revealing the World's Earliest Coins*, Tel Aviv, 2012, 13-30.
- Lohmann *et al.* 2007 H. Lohmann - H. Büsing - F. Hulek - G. Kalaitzoglou - G. Lüdorf - M. Müllenhoff - P. Niewöhner, "Forschungen und Ausgrabungen in der Mykale 2001-2006", *IstMitt* 57 (2007), 59-178.
- Murray 1899 A. S. Murray, "Remains of Archaic Temple of Artemis at Ephesus", *JHS* 10 (1899), 1-10.
- Özbayoğlu 1998 E. Özbayoğlu, "Cicero'nun Panter Avına İlişkin Birkaç Cilicia Mektubu" *Olba* I (1998), 131-138.
- Özyiğit 2003 Ö. Özyiğit, "Phokaia'da Akurgal'ın Kazıları Işığında Son Dönem Çalışmaları", *Anadolu/Anatolia* 25 (2003), 97-107.
- Ratté 1989 C. Ratté, "Five Lydian Felines", *AJA* 93/3 (1989), 379-393.
- Roller 2004 L. E. Roller, *Ana Tanrıça'nın İzinde, Anadolu'da Kybele Kültü* (Çev. B. Avunç), İstanbul, 2004.
- Roosevelt 2017 C. H. Roosevelt, *Gyges'ten Büyük İskender'e Lydia Arkeolojisi* (Çev. H. Gültekin-Çatak), İstanbul, 2017.
- Rose 2008 C. B. Rose, "Separating Fact from Fiction in the Aiolian Migration", *Hesperia* 77/3 (2008), 399-430.
- Schlotzhauer *et al.* 2006 U. Schlotzhauer - P. Herrmann - S. Weber, "Some Observations on Milesian Pottery", Eds. A. Villing - U. Schlotzhauer, *Naukratis: Greek Diversity in Egypt: Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean*, Oxford, 2006, 133-144.
- Schmidt 2007a K. Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı, Göbekli Tepe, En Eski Tapınağı Yapanlar* (Çev. R. Aslan), İstanbul, 2007.
- Schmidt 2007b K. Schmidt, "Die Steinkreise und die Reliefs des Göbekli Tepe", Ed. C. Lichter, *Vor 12.000 Jahren in Anatolien: Die ältesten Monumente der Menschheit*, Stuttgart, 2007, 83-96.
- Schmidt 2007c K. Schmidt, "Göbekli Tepe: Steinerne Wesen aus den Anfängen der Ackerbaukulturen", Ed. M. B. Fagan, *Entdeckungen!: Neue Schätze der Archäologie, Zweitausendeins*, Frankfurt, 2007, 180-183.
- Schmidt 2011 K. Schmidt, "Göbekli Tepe: A Neolithic Site in Southeastern Anatolia", Eds. S. R. Steadman - G. McMahon, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, New York, 2011, 917-933.
- Spassov *et al.* 2016 N. Spassov - A. Ignatov - I. Acosta-Pankov, "On the status of the leopard in Turkey, again", *CATnews* 64 (2016), 18-21.
- Strocka 1977 V. M. Strocka, "Neue Archaische Löwen in Anatolien", *AA* (1977), 481-512.
- Sweeney 2016 N. M. Sweeney, "Anatolian-Aegean interactions in the Early Iron Age: Migration, Mobility, and the Movement of People", Ed. B. P.

- C. Molloy, *Of Odysseys and Oddities: Scales and modes of interaction between prehistoric Aegean societies and their neighbours*, Oxford, 2016, 411-433.
- Şahin 1998 I. Şahin, *Lydia'daki Küçük Yerleşimler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1998.
- Toyran 2018 K. Toyran, "Noteworthy Record of *Panthera Pardus* in Turkey (Carnivora: Felidae)", *Fresenius Environmental Bulletin* 27/1 (2018), 7348-7353.
- Tozan 2016 M. Tozan, "Cicero'nun Cilicia Valiliği", *Cedrus* IV (2016), 105-126.
- Uphyrkina et al. 2001 O. Uphyrkina - E. J. Johnson - H. Quigley - D. Miquelle - L. Marker - M. Bush - S. J. O'Brien, "Phylogenetics, genome diversity and origin of modern leopard, *Panthera pardus*", *Molecular Ecology* 10 (2001), 2617-2633.
- Ürkmez 2017 Ö. Ürkmez, "Eski İzmir/Smyrna'nın Arkaik Simgesi: Aiol Başlığı", Eds. P. Pınarcık - B. Gökce - M. S. Erkek - S. Coşgun-Kandal, *Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan*, Ankara, 2017, 371-387.
- von Bothmer 1984 D. von Bothmer, "A Greek and Roman Treasury", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 42/1 (1984), 1-72.
- von Graeve 1991 V. von Graeve, "Milet 1990", *IstMitt* 41 (1991), 125-187.
- von Graeve 2007 V. von Graeve, "2004-2005 Milet Çalışmaları", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (2007), 625-648.
- Winter 1993 N. A. Winter, *Greek Architectural Terracottas: from the Prehistoric to the End of the Archaic Period*, Oxford, 1993.
- Yağız 2014 K. Yağız, "Antandros Mezar Taşları", *Tüba-Ar* 17 (2014), 129-142.